

Ebū'l-Ķāsim ez-Zehrāvī'nin Et-Taşrīf Eserinde Çocukların Tedbiri

Abmet ACIDUMAN*

Çağatay AŞKİT**

Makale Geliş / Recieved: 01.11.2020
Makale Kabul / Accepted: 21.12.2020

Öz

Gebelik ve doğum süreci, doğum sonrası anne ve bebek bakımı, beslenmesi için sütannenin seçiminden başlayarak çocukluk evresine geçene kadar bebeklerin sağlıklarının korunması tarih boyunca çok sayıda yazar tarafından ele alınmıştır. Bunlardan biri de İslam tıbbının altın çağı olarak adlandırılan dönemde yaşamış Ebū'l-Ķāsim Halef b. 'Abbās ez-Zehrāvī (ö. 1013), Batı'da bilinen adıyla Albucasis'dir. Bu çalışmada Zehrāvī'nin Kitābu't-taşrīf li-men 'aceze anī't-te'lif adlı eserinde yer alan çocukların bakımıyla ilgili bölümlerin Türkçeye kazandırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla eserin 2004 yılında basılmış olan Et-Taşrīf mevsū'a tıbbiyye mine'l-Ķarnī'l-'āşiri'l-milādī başlıklı Arapça edisyonu ve 1519 yılında basılmış olan Liber Theoricae necnon Practicae Alsaharavii adlı Latince çevirisi kullanılmıştır. Her iki dilden de Türkçeye çeviriler yapılmış ve birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Eserin Arapça metni temel alınarak yapılan Türkçe çevirisi bulgular bölümünde sunulmuştur. Ardından Zehrāvī'nin verdiği bilgiler ile öncüllerinin eserlerinde yer alan bilgiler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zehrāvī, Albucasis, Çocuk Sağlığı ve Bakımı, Tıp Tarihi.

* Prof. Dr. Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, aciduman@medicine.ankara.edu.tr. ORCID: 0000-0003-2021-4471.

** Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, askit@humanity.ankara.edu.tr. ORCID: 0000-0001-6357-320X.

Künye: ACIDUMAN, Ahmet, AŞİT, Çağatay, (2020). Ebū'l-Ķāsim ez-Zehrāvī'nin Et-Taşrīf Eserinde Çocukların Tedbiri, *Dört Öge*, 18, 111-128. <http://dergipark.gov.tr/dortoge>.

Regimen of the Children in Al-Taşrif of Albucasis

Abstract

Pregnancy and childbirth process, postnatal mother and baby care, selection of the wet nurse and protecting the health of babies in the period until they pass into childhood have been discussed by many authors throughout history. One of them is Abū al-Qāsim Khalaf b. ‘Abbās al-Zabrāwī (d. 1013), known in the West as Albucasis, who lived in the period called the golden age of Islamic medicine. This study aims to introduce the translation of the parts related to the child care in Zabrāwī’s work titled Kitāb al-taşrif li-man ‘ajaza an al-ta’lif into Turkish. For this purpose, we used the Arabic edition of his work entitled Al-Taşrif ma’wū’a ṭibbiyya min al-qarn al-‘aşir al-milādī published in 2004 and the Latin translation, entitled Liber Theoricae necnon Practicae Alsabaravii, published in 1519. After translating from both languages into Turkish and comparing with each other, a translation was created based on the Arabic text and presented in the findings section. Afterwards, the similarities and differences between the information given by Zabrāwī and by his predecessors were discussed.

Keywords: *Al-Zabrāwī, Albucasis, Child Health and Care, History of Medicine.*

Giriş

Tarih boyunca öncesi ve sonrası olmak üzere doğum ile ilgili konular gerek tıp gerekse kültürel açıdan önemli olmuştur. Sağlıklı bir bebek için, gebelik ve doğum süreci, doğum sonrası anne ve bebek bakımı, bebeklerin beslenmesi için sütannenin seçiminden başlayarak çocukluk evresine geçene kadar sağlıklarının korunması ile ilgili farklı kültürlerle ait çok sayıda tıp eseri bu önemi ortaya koymaktadır.

Gebelik, çocuk sağlığı ve hastalıkları konusundaki bilgilerden ilk örnekler Hippokrates’in (MÖ 460–370) *Aforizmalar* adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. Eserin beşinci bölümünde çoğunluğu gebelikle ilgili olmak üzere kadın sağlığı ve hastalıklarına ilişkin otuz beş (28.-62.), üçüncü bölümde ise çocuk hastalıkları için dokuz (24.-29.) kısa tavsiye yer alır. Bergamalı Galenus’un (MS 129–200) *De sanitate tuenda (Sağlığın korunması üzerine)* adlı eserinin ilk kitabındaki “yenidoğan sağlığı” bölümü bebeğin kundaklanması, pudralanması, beslenmesi, banyo yaptırılması, sakinleştirilmesi için sütannelerin yapması gerekenler vb. konuları içermektedir. “Sağlıklı emzirme” başlıklı bölümde ise bebeğin ana gıda maddesi olan sütün kalitesinin değerlendirilmesi ve niteliğinin daha iyi olması için yapılması gerekenler anlatılmaktadır. Eski Çağ’da kadın hastalıkları ve yenidoğan bakımı konusunda sonraki kuşakları en çok etkileyen yazarların başında Roma İmparatorları Hadrianus ve Traianus zamanında (MS 98-138) etkin olan Efesli Soranus gelmektedir. Onun kadın hastalıkları ve doğum üzerine yazmış olduğu *Gynaikeia* adlı eserinin Latince ve Arapça da dâhil olmak üzere pek çok dile çevirisi yapılmış ve bu eser yaklaşık bin dört yüz

yıl bu alanda yapılan çalışmaları etkilemiştir (Bayat, 2003, s. 113). Soranus eserinde gebelik ve gebelik öncesi yapılması gerekenlerden başlayarak, gebenin psikolojik ve fiziksel sağlığının korunması, beslenmesi ve bakımı üzerine ayrıntılı bilgiler vermiştir (*Gynaikeia*,1.14). Annenin doğum hazırlıklarını, doğumda yapması gerekenleri ve emzirme ile ilgili konuları (2.1-3 ve 5.), ayrıca hekimlerin doğum sırasında kullandıkları yöntemleri (4.4) ayrı ayrı ele almıştır. Soranus'un eserinde yenidoğan bakımı ve beslenmesi (2.8), doğru süt annenin seçilebilmesi için aranacak nitelikler (2.12), sütün niteliğinin test edilmesi (2.13), niteliği istenilen düzeyde olmayan sütü düzeltmek amacıyla yapılması gerekenler (2.15) ayrı başlıklar altında ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır. Roma döneminde tıp alanının yanı sıra edebiyat alanında eserler veren çok sayıda yazarın da anne sütünün çocuk gelişimine olumlu etkisi ve sütanne seçimi üzerine görüş bildirdiği görülmektedir (Kalaycıoğulları, 2016).

Geç Antik dönemde tıp alanında bu konu ile ilgili eserler yazılmaya devam etmiştir. İskenderiye Tıp Okulu'nda eğitim almış hekimlerden bir olan Bergamalı Oribasius (MS 320-390/400), tıp ansiklopedisi denilebilecek *Collectiones medicae* ve aynı eserin özeti denilebilecek *Synopsis* adlı eserlerinde konuyla ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler sunmuştur (Bussemaker et Daremberg, 1851-1876). *Synopsis* eserinin beşinci kitabı gebelerde oluşan hastalıklar ve tedavi için diyet tavsiyeleri ile başlamış (5.1), ardından gelen üç bölüm sütanne, sütanenin sütü ve sütteki kötü niteliklerin düzeltilmesi ile devam etmiştir (5.2-4). Çocuğun yetiştirilmesiyle ilgili beşinci bölümün ardından çocukların karşılaşabilecekleri hastalıklar ve tedavi yöntemleri sıralanmıştır (5.6-14). *Collectiones medicae*'da sütanenin seçiminde dikkat edilecek hususların, sütün niteliğini arttırmak için tüketmesi gereken gıdaların (*Libri incerti*,13) ve sütün niteliğinin test edilmesinin ele alındığı görülmektedir. Bizans döneminde bu konuda yazılmış diğer bir eser ise MS 6. yüzyılda yaşamış olan Amidalı Aetius'un her biri dörder bölümlük dört kitaptan oluşan *Tetrabiblon* adlı kitabıdır. Eserin dördüncü kitabında Aetius yenidoğanın sağlıklı olduğunu anlama yöntemleri, bebeğin bakımı, sütanenin seçilmesi, sütün test edilmesi, sütanenin doğru yaşam tarzı için dikkat edilmesi gereken noktaları ele aldıktan sonra, çocuklarda görülen hastalıkların teşhis ve tedavi yöntemlerini anlatmıştır (Yaşar ve ark., 2018). Doğu Roma İmparatorluğu döneminde yaşamış önemli hekimlerden biri olan Aeginalı Paulus (MS 625-690) *Epitomae medicae libri septem* adlı ansiklopedik eserinin birinci kitabının ilk beş bölümünde hamile kadınların şikâyetleri ve beslenmesi, sütanne ve sütü, sütte kötü niteliklerin düzeltilmesi, yenidoğan bakımı konularını ele aldıktan sonraki dokuz bölümü çocuklarda ve bebeklerde görülen hastalıklara ayırmıştır. Bu konuların sıralanması Oribasius'un *Synopsis* eserindeki sıralamaya benzerdir (İlgili ve Acıduman, 2017). Bahsedilen eserlerdeki belirli bölümlerin daha sonraki yazarların eserlerini de etkilediği de görülmektedir.

Bu etkinin yalnızca Batı coğrafyası ile sınırlı kalmadığı, Orta Çağ'da İslam bilimi ve tıbbının çeviri dönemi olarak adlandırılan zaman diliminde, MS 9. yüzyılın ikinci yarısında Huneyn b. İshāk ve öğrencileri tarafından içerisinde Hippokrates'in *Aforizmalar*'ı, Oribasius'un *Synopsis*'i ve Aeginalı Paulus'un *Epitomae medicae libri septem* eseri de bulunan çok sayıda eserin Arapçaya çevrildiği belirtilmektedir (Castiglioni, 1947, s. 266). Huneyn b. İshāk'ın yaptığı çeviriler yanında telif ettiği eserleri de bulunmaktadır. Bunlardan birisi de *Risāle fī tedbiri'l-mevlūdīn* adlı eseridir (Ağırakça, 2004, s.122).

'Ali b. Rabben eṭ-Ṭaberī (ö. 861'den sonra) tarafından kaleme alınan ve yazımı 850 yılında tamamlanan *Firdevsu'l-hikme* Orta Çağ'da İslam coğrafyasının ilk ansiklopedik tıp kitaplarından birisi olup, eserin ikinci nevinin, dördüncü makalesinin birinci faslı çocukların tedbiri ve sağlığın korunmasına ve ikinci faslı da büyüdüğünde çocuğun terbiyesine ayrılmıştır. İlk bölümde bebeğin beslenmesinin, bebeğe uygun olan sütün, bebeği emzirecek olan sütannenin özelliklerinin, sütannenin dikkat etmesi gereken şeylerin, sütün azalması, incilmesi ya da yoğunlaşması durumunda yapılacakların, çocukta görülen bazı hastalıklar ile bunların tedavilerinin ve çocuklara gıda başlanırken yapılması gerekenlerin ele alındığı görülmektedir. İkinci bölümde ise çocuğun büyüdüğünde yapması gereken sporlar, yemesi, içmesi ve sakınması gereken şeyler, çocuğu eğitecek olan öğretmenin özellikleri ile çocuğa on iki ve on dört yaşında verilmesi gereken eğitimlerden kısaca bahsedilmektedir (Acıduman ve Acıduman, 2020).

Sābit b. Ḳurra (836–901) çocukların tedbirini *Kitabu'z-zahīre fī 'ilmi't-ṭıbb* adlı 31 bölümden oluşan eserinin sağlığın korunması üzerine olan birinci bölümünde ele almıştır. Oldukça özet olarak kaleme alınan bu bölümde çocuk için uygun olan süt ve bu sütün nasıl test edileceği, uygun olmayan sütün düzeltilmesi ve süte zarar verebilecek durumlar ele alınmaktadır. Sābit b. Ḳurra sütannenin özellikleri ve korunması, kalitesi uygun olmayan sütün düzeltilmesi için yapılması gerekenler ile çocuk hastalıkları ve tedavileri gibi diğer yazarların eserlerinde görülen bazı konuları ele almamış, çocuk hastalıkları konusunda İbn Serābiyūn'un *Kitabu's-şāğiri'l-muhtaşar* adlı eserinin incelenmesini önermiştir (Acıduman, 2018). Bununla birlikte aynı eserin 18. bölümünde sütün miktarını etkileyen ilaçları, süt toplanması nedeniyle memenin şişmesi durumunda alınacak önlemleri, gebeliğin ve gebeliğin kesintiye uğramasının nedenlerini, doğum güçlüğünü, ölüceninin ve plasentanın çıkarılmasını ele aldığı görülmektedir (Müderriş, 1995).

Orta Çağ'da İslam bilimi ve tıbbının altın çağı olarak kabul edilen dönemde yaşamış hekimler, çeviri döneminde Arapçaya kazandırılan eserlerden de yararlanarak oldukça kapsamlı eserler ortaya koymuşlardır. Bu yazarlardan birisi olan Ebū Bekr Muḥammed b. Zekeriyya er-Rāzi'nin (865-925), *Kitābu'l-Manşūri* adlı eserinin 4. makalesi (26-30) hamile kadınların bakımı ve ceninin korunması, doğumun

kolaylaştırılması, lohusanın ve çocuğun bakımı, sütannelerin ve daha büyük yaştaki çocukların sağlığının nasıl korunması gerektiğine ilişkin bilgiler sunmaktadır (Acıduman ve Aşkit, 2017a). Bunun yanında Rāzī sadece çocuk hastalıklarını konu alan bir kitap yazan ilk hekim olarak da kabul edilir. 900 yılında Farsça yazdığı düşünülen ve Arapça nüshası bilinmeyen *Fī ṭıbbi'l-efāl, Risāle fī ṭıbbi'l-efāl*'in, özel olarak çocuk hastalıklarını ele alan ilk tıp eseri olduğu dile getirilir (Radbill, 1971; Ağırakça, 2004). *Practica puerorum* ya da *De morbis infantium* başlıklı Latince çevirisiyle bilinen bu eserde 24 farklı çocuk hastalığının belirtileri, teşhis ve tedavi yöntemleri anlatılmıştır (Aşkit, 2019).

Onuncu yüzyılda yaşamış olan hekimlerden asıl adı Ebū Ca'fer Aḥmed b. İbrāhīm b. Ebī Ḥālid el-Cezzār el-Ḳayrevānī olan İbnü'l-Cezzār el-Ḳayrevānī (ö. 979), çocuğun doğumu, bakımı, hastalıkları ve tedavileri hakkında *Kitābu siyāseti 'ş-şibyān ve tedbiri* adlı bir kitap yazmıştır. Üç kısımdan oluşan eserde 22 bölüm yer almaktadır. Altı bölümden oluşan ilk kısımda gebe kadının sağlığı ve fetüsle olan ilişkisi, yenidoğanın bakımı, beslenmesi, sütannenin durumu, sütün niteliği, bebeğin oturması, yürümesi gibi durumlar; 14 bölümden oluşan ikinci kısımda ise baştan ayağa kadar çocuk hastalıkları, tedavileri, çeşitli ilaçlar, endikasyonları, dozları ve hazırlama biçimleri ele alınmıştır. Eğitimle ilgili olan üçüncü kısımda da iki bölüm bulunmaktadır (Ammar, 1994, s. 81-83). 'Arīb ibn Sa'd/Sa'id el-Kātib el-Ḳurtubī (ö. 979-80)'nin 15 bölümlük *Kitābu ḥalki'l-cenīn ve tedbiri 'l-ḥabalā ve 'l-mevlūdīn* adlı eseri ise insanın yaratılışı, ceninin oluşumu, gebelik süresi, çocuğun doğduğu aylar, gebeliğin korunması, düşüğün sebepleri, önlenmesi, tedavisi, kolay doğumun nasıl olacağı, lohusanın bakımı, anne sütünün niteliği, emzirme usulleri, çocukların büyüme evreleri ile bu dönemlerde alınacak önlemleri ve ortaya çıkacak hastalıklarda uygulanacak tedavi yöntemlerini ele almaktadır (Ağırakça, 2004, s. 300-301). Ebū'l-Abbās Aḥmed b. Muḥammed b. Yaḥyā el-Beledī'nin (10.yüzyıl) *Kitābu tedbiri 'l-ḥabalā ve 'l-efāl ve 'ş-şibyān* adlı üç makale olarak düzenlenmiş olan eserinin 57 bölümden oluşan ilk makalesi gebeler ve çocukların tedbiri, onlarda ortaya çıkan belirtilerin ve hastalıkların tedavisi üzerinedir. Eserin 48 bölümden oluşan ikinci makalesi çocukların terbiyesi, tedbiri ve sağlığının korunması hakkında olup, 61 bölümden oluşan üçüncü makalesi ise çocukların akut hastalıkları ve ağrıları ile onların tedavileri üzerinedir (Acıduman, 2019). 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī (ö. 994) *Kāmilu 'ş-şına 'ati 't-ṭıbbiyye* adlı eserinin ikinci kitabının birinci makalesinin on dokuzuncu bölümünden itibaren bu konuları ele almıştır. Sırasıyla gebelerin ve çocukların sağlığının korunması, çocukların bedenlerinin bakımı ve karşılaşılabilecekleri hastalıklar, sütannenin bakımı, emmeyi bırakan çocukların bakımı hakkında öncülleriyle uyumlu bilgiler vermiştir (Acıduman ve Aşkit, 2017b). İslam tıbbının altın çağı olarak adlandırılan dönemde yaşamış ve bu konuda yazmış olan diğer bir yazar da bu çalışmanın konusu olan Ebū'l-Kāsım Ḥalef b. 'Abbās ez-Zehrāvī (ö. 1013) Batı'da bilinen adıyla Albucasis'dir.

Ebū'l-Kāsim Hālef b. 'Abbās ez-Zehrāvī (Albucasis)

Hayatı ve eğitimi hakkında çok az şey bilinen Ebū'l-Kāsim ez-Zehrāvī Kurtuba yakınlarındaki ez-Zehrā kentinde doğmuş ve adını buradan almıştır. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte Endülüs yönetiminin hizmetinde çalışan bir aileden geldiği (Sezgin, 1970, s. 323) ve 961-976 yılları arasında Kurtuba Halifesi II. Hakem'in hekimliğini yaptığı belirtilir (Sarton, 1953, s. 681). Ölüm tarihi genel olarak 1013 yılı olarak kabul görmesine karşın bunun kesin olarak bilinmediği konusunda görüşler de bulunmaktadır (Savage-Smith, 2002 s. 398; Sezgin, 1970, s. 323).

Zehrāvī'nin bilinen tek eseri yedi bölüm ve otuz makaleden oluşan *Kitābu't-taṣrīf li-men 'aceze ani't-te'lif* isimli tıp ansiklopedisidir. Sarton (1953, s. 681), Zehrāvī'nin eserinin buharlaştırma ve damıtma aracılığıyla ilaçların hazırlanmasına ilişkin ilginç yöntemler içerdiğini, ancak en önemli kısmının üç bölümden oluşan ve büyük oranda Aeginalı Paulus'a dayanan cerrahi bölümü olduğunu belirtir. Öte yandan Savage-Smith, (2002, s. 398) Zehrāvī'nin geniş ölçüde Paulus, İbn Māseveyh, Sābūr b. Sehl, İshāk b. 'Imrān, Kustā b. Lūkā ve Rāzī gibi öncülleri kaynak olarak kullanmakla birlikte, onların yazdıklarına kendi gözlemlerini ve vaka geçmişlerini de ekleyerek önemli bir kaynak oluşturduğunu söyler. Kitabının cerrahi ile ilgili son bölümü çeşitli cerrahi aletlerin çizimini de içeren ilk eser olarak ün kazanmış ve 12. yüzyılın ortalarında Cremonalı Gerard tarafından Latinceye, Fatih Sultan Mehmet zamanında Şerefeddin Sabuncuoğlu tarafından da Türkçeye çevrilmiştir (Adıvar, 1948, s. 87, 89). Cerrahi bölümü Avrupa'da büyük ilgi görmüş ve etki yaratmış, özellikle cerrahi üzerine yazılan eserler için önemli bir kaynak olmuştur.

Eserin birinci kitabı hastalıklar ile ilgili genel bilgiler, ikinci ve en geniş olan kitabı baştan ayağa kadar oluşabilecek hastalıkların belirtileri ve tedavileri üzerinedir. Üçüncü bölümden yirmi beşinci bölüme kadar olan kısım ilaçlarla ilgilidir (Adıvar, 1948, s. 88; Savage-Smith, 2002, s. 399). 13. yüzyılın ortalarında birinci ve ikinci kitaplar önce İbraniceye, sonra da Latinceye çevrilmiş ve *Liber Theoricae necnon Practicae Alsaharavii* adıyla basılmıştır. Bu çalışmada Zehrāvī'nin eserinin ikinci makalesinde yer alan çocukların bakımıyla ilgili bölümlerin Türkçeye kazandırılması amaçlanmıştır. 2019 yılında Uluslararası İslam Tıp Tarihi ve Etiği Kongresi'nde sunulmuş olan çocuk hastalıklarıyla ilgili bölümler (Acıduman ve Aşkit, 2019) ile Arapça ve Latince metinlerin karşılaştırılması amacı taşıyan bir çalışma olması nedeniyle Arapça metinde olan ama Latince metinde olmayan “çocukların eğitimi” ve “çocukları eğitmenin yolu” başlıklı bölümler çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Gereç ve Yöntem

Ebū'l-Kāsim ez-Zehrāvī'nin 24 Mart 1519 tarihinde Augsburg'da basılmış olan *Liber Theoricae necnon Practicae Alsaharavii* adlı Latince çevirisi (folio.107-109) ve 2004 yılında Kuveyt'te basılmış olan *Et-Taṣrīf mevsū'a tibbiyye*

mine'l-ğarni'l- 'aşiri'l-milâdi başlıklı Arapça edisyonu (s. 906-914) temel alınmıştır. Her iki dilden de Türkçeye çeviriler yapılmış ve birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Eserin Arapça metni temel alınarak Türkçeye çevirisi yapılmış ve bulgular bölümünde sunulmuştur. Latince çeviri ve Arapça aslı arasında tespit edilen farklılıklar dipnotlarda verilmiştir. Son olarak çevirisi yapılan metinde Zehrâvî'nin verdiği bilgilerle giriş bölümünde bahsedilen eserlerde yer alan bilgiler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar tartışılmıştır.

Bulgular

Çocukların tedbiri ve hastalıkları

Doğduğunda çocuğun tedbiri, yiyecek yemeye alıştıırılma zamanı¹, sütanne seçimi, sütannenin sütünün sınanması, süt azlığının nedenleri, çoğaldığında² sütannenin sütünün engellenmesi, çocukların dört çağının bahsi, çocukların kafalarında ortaya çıkan konak ve derinin incelenmesi,³ kafa büyüklüğü ve şişmesi, susuzluk, uykusuzluk, sar'a (epilepsi), ummuş-şibyân (mater puerorum/infantil konvülsiyon), çocukların kulaklarından akan rutubet ve irin, çocukların göz hastalıkları, çocukların dişlerinin çıkması sırasında olan ağrılar, çocukların ağızlarında ortaya çıkan yaralar, kusma, ishal, kabızlık, kolik⁴, öksürük, kaşıntı, püstüller, solucanlar ve kurtlar, göbek deliğinin çıkıntısı, fitiklar⁵, taş, gevşeme⁶, çocukların eğitimi ve yönetimi.

Doğduğunda çocuğun tedbiri

Doğduğunda öncelikle yenidoğanın göbek kordonu göbekten dört parmak yukarıdan kesilmelidir. Sonra örülmüş bir yünle sıkıca bağlanmalı ve üzerine zeytinyağına batırılmış bir kumaş parçası konulmalıdır. Kesme yerini ateşle dağılayan kişi bağlamaya ihtiyâç duymaz. Sonra çocuğun ağızı ve burnu hariç bütün vücudu ya sadece tuzla ya da tamamı ezilmiş sâzec⁷, kust, sumak, çemen otu ve kekik karıştırılmış tuzla⁸ kiri azalana kadar ölçülü bir biçimde tuzlanır. Sonra ılık su ile yıkanır, burun delikleri ve ağız temizlenir ve kulaklarına yumuşakça bastırılır. Çocuğun anüsü içinde olanın hepsi dışarı

- 1 Latince metinde "süt içme ve yiyecek için uygun zaman" denilmektedir.
- 2 Latince metinde "gereğinden fazla olduğunda" denilmektedir.
- 3 Latince metinde "çocukların dört çağının bahsi, çocukların kafalarında ortaya çıkan konak ve derinin incelenmesi" ifadesi yoktur.
- 4 Latince metinde Arapçada kolik anlamına gelen "المغص/al-mağs" sözcüğü "almagez denilen hastalık" biçiminde tarif edilmiştir.
- 5 Latince metin, Arapça fitik sözcüğünü çevirmeden "bağırsakların testisiklere inmesi" biçiminde tarif etmiştir.
- 6 Latince metin Arapçası "الأسترخاء/al-istirhâ" olan sözcüğü "alastarcha denilen hareket güçlüğü" biçiminde ifade etmiştir.
- 7 *Cinnammum nitidum* yaprakları.
- 8 Latince metinde sadece tuzun kullanılması gerektiği söylenmekte, sâzec, kust, sumak, çemen otu ve kekik karışımından bahsedilmemektedir.

çıkısın diye serçe parmakla açılır. Gözlerine biraz zeytinyağı damlatılır. Damağı balla ovulur. Sonra ebe çocuğu sargularla sıkıca bağlar ve soğuktan korur. Çocuğun göbeği üç ya da dört gün sonra düştüğünde, üzerine yanmış deniz kabuğu külü, ya da buzağının topuk kirşinin⁹ külü, ya da kireçlenmiş yumurta kabuğu serpilir. Ebe onun uzuvlarına yönelmeli, toplanması gerekeni bir araya getirmeli, geniş olması gerekeni açmalı, uzuvları her yöne uzatmalı, eğer kafasının ve burnunun şekli olması gerekenin dışında ise onu düzeltmelidir. Çocuğa sürekli masaj yapmalı, onu içerisinde kötü koku ve kuvvetli lamba ışığı ya da çok ışık huzmesi olmayan ılık bir odada uyutmalıdır. Sonra, üç gün annesinden başkası tarafından emzirilir ve hazımsızlık olmaması için, emzirme öncesi dışında sıcak suya sokulmaz ve yine sıcak sudan çıktıktan sonra emzirilmez. Çocuk karnını genişletmeyecek ve onu kusturmayacak¹⁰ kadar emzirilir. Çünkü çocuk, sindirebileceğinin üstünde süt alırsa, karnında çok gaz ortaya çıkar ve onda sakinlik, tembellik, kıvrınma, ağlama¹¹ ve kusma olur. Çocuğun başına bu durumlar gelirse, midesi hafifleyene kadar emzirme yasaklanmalı, ayağa kaldırma çoğaltılmalı ve bir miktar¹² emzirilmelidir. Sonra alışık olduğuna [alışkın olduğu miktara] döndürülür.

Günde iki ya da üç kere emzirilir ve midesinde hazmı kolay olmadıkça bunun üzerine çıkılmaz. Çünkü bu zamanda fazla emzirmek yararlı değildir.¹³ Çocuk gündüzleri üç defa¹⁴ ılık tatlı su ile biraz karanlık olan ılık bir odada yıkanır. Sonra, peşi sıra nemli yağlarla ısıtma teşvik edilir.¹⁵ Ardından düz bir yatak üzerine koyulur, başı vücudundan biraz daha yüksek olur.¹⁶

Eğer çocuk sürekli ağlarsa kucağa alınmalı, onunla yürünmeli ve orada bu nazıkçe tekrarlanmalıdır.¹⁷ Onun hareketi ve uyuması için en iyi yer bir beşik ya da odada daha yükseğe sağlam bir şekilde asılmış tahtirevandır.¹⁸ Sonra bunun içinde, ileri geri hareket ettirilir.¹⁹ Çünkü çocuk bundan hoşlanır, uyur ve ağlaması durur.

9 Latince metinde “tırnak külü” denilmektedir.

10 Latince metinde “nefes darlığı yaratmayacak miktarda” ifadesi geçmektedir.

11 Latince metinde *flatus* (nefes alma, horlama) sözcüğü geçmektedir. Arapçadaki ağlama sözcüğünün Latince karşılığı olan *fletus* sözcüğü yerine baskıda yanlışlıkla *flatus* yazılmış olabilir.

12 Latince metinde “her zamankinden daha az emzirilmelidir” ifadesi kullanılmaktadır.

13 Latince metinde bu cümle yoktur.

14 Latince metinde “gündüzleri üç defa” ifadesi yer almamaktadır. Ayrıca Arapça metinde geçen yıkanma fiili yerine Latince ısıtmak fiili kullanılmıştır.

15 Latince metinde “ardından nemli yağlarla yağlanır” denilmektedir.

16 Latince metinde “sonra baş kısmı birazcık yüksek olan düz bir yatak üzerinde emzirilir” denilmektedir. Bunun nedeni Arapça “رَضَعَ/bebeği emzirmek” kelimesinin “وَضَعَ/koymak, bırakmak, yerleştirmek” kelimesi ile yazım benzerliği nedeniyle yanlış okunmuş olması olabilir.

17 Latince metinde “çocuk alınmalı ve nazıkçe sallanmalıdır” ifadesi geçmektedir.

18 Latince metinde “çocuğu bırakmak, hareket ettirmek ve içinde uyutmak için tavsiye edilen en iyi yer, evin yüksek bir yerine sağlam bir biçimde asılmış *Mahdio Mapba* denilen beşiktir” denilmektedir. Burada Arapça beşik ve tahtirevan anlamına gelen “مَهْدٌ/mahd” ve “مِهْفَافٌ/mihaffa” sözcüklerinin Latinceye çeviren tarafından birleştirildiği görülmektedir.

19 Latince metinde “beşik çekilerek ve itilerek sallanır” denilmektedir.

Çocuk ağlamaktan biraz yarar görebilir, özellikle de süt içmesinden önce. Çünkü ağlamak çocuğun midesini genişletir ve uzuvlarını uzatır. Çocuk sıcaktan rahatsız olduğunda, soğuk, soğuktan rahatsız olduğunda sıcaklığın özlemine çekebilir. Maruz kaldığı giysi çokluğundan, kundaktan ve sarmadan ya da altındaki yatağın kötülüğünden ya da pireden ya da pirenin yediği yerden rahatsız olabilir,²⁰ o zaman bunların hepsinin düzeltilmesine özen gösterilmelidir.

Çocuğa doğduğu saat, yere konmadan önce zümrüt taşı asılmalıdır, çünkü bu taş onu epilepsiden ve infantil konvulziyonlardan korur, yüce Allah isterse.²¹

Çocuğun yiyeceğe alıştırılması gereken zaman

Bunun için en uygunu sonbahar mevsiminde gündüz ve gecenin eşit olduğu zamanlardır. Öncelikle emziren kadına çocuğun sütünü azaltmasını ve ani geçişin zarar vermemesi için çocuğu azar azar yemeye alıştırmasını emretmek gerekir. Onun ilk yiyeceği sütannenin ağzında çiğnenmiş ekmektir ve çocuğun [midesinin] ekmekle dolu olması nedeniyle emmesi mümkün olmaz.²² Lakin ekmeğin sindirimini öğretecek kadar geceleri sadece bir ya da iki defa emzirmelidir.²³ Sonra ona su ve bal içinde ya da süt ya da şarap içinde ıslatılmış başka bir ekmek yedirilir. Bazen su ve bazen su ile hassas bir şekilde karıştırılmış şarap²⁴ içirilir. İçirilen şey, çocuğun emerek içmesi için ince borusu olan bir kap içinde olur.²⁵

Çocuk bütün etlerden uzak tutulmalıdır. Çünkü çocukların karınları eti pişirmenin üstesinden gelemez.²⁶ Onun yiyeceği sıklıkla badem yağı, şeker, hurma ve beyaz un ve bunun gibilerle yapılan fâlûzec olur.²⁷

Azar azar ve sık sık beslenmelidirler. Galenus demiştir ki: eğer çocuğun boyuna ve enine düzgün uzamasını istersen, onu tokluktan ve gıdalarla tıka basa dolgunluktan koru.²⁸ Çünkü tıka basa dolgunluk çok uykuyu harekete geçirir, aciz ve tembel olur, karnı

20 Latince metinde “Çocuk fazla kıyafetten, sarıldığı kundaktan ya da yatırıldığı uygun olmayan yataktan, sinek veya böcek ısırığından da rahatsız olabilir” denilmektedir.

21 Latince metinde “yüce Allah isterse” ifadesi yoktur. Sadece “Zira bu taş, özelliği sayesinde onu sara ve mater puerorum denilen hastalıktan koruyacaktır” denilmektedir.

22 Latince metinde “[Midesinin] ekmekle dolu olması nedeniyle bebeği emzirmek için çok zorlamamalı” denilmektedir.

23 Latince metinde “ancak onu ekmeği hazmetmeye alışmasına bağlı olarak gecede bir ya da iki defa emzirmelidir” denilmektedir.

24 Latince metince “gereğince su katılmış şarap” denilmektedir.

25 Latince metinde “İçtiği şey, uzun ve emerek içeceği biçimde dar bir ağzı olan bir malzemenin içine koyulmuş olmalıdır” denilmektedir.

26 Latince metinde “zira mideleri etleri hazmetmeye yetecek kadar güçlü değildir” denilmektedir.

27 Latince metinde “Gıdası özellikle badem yağıyla birlikte beyaz undan, şekerden ve hurmadan yapılmış *alftanedag* olmalıdır” denilmektedir. Arapça “الفالوذج/al-fâlûzac” sözcüğünün çeviren tarafından *alftanedag* olarak Latinceleştirildiği görülmektedir.

28 Latince metinde “Eğer çocuğun uzun boylu ve düzgün yapıda olması istenirse, onu doyunluktan ve [midesini] gıdalarla doldurmaktan sakınmak gerekir” denilmektedir.

şişer, gazlarla dolar, bu sebeple, epilepsi, infantil konvulziyon ve bunlar gibi bahsedeceğimiz çok sayıda hastalık ortaya çıkar.²⁹

Çocuk vücudu güçlendiğinde, uzuvları sertleştiğinde ve oturma hareketinin üstesinden geldiğinde yumuşak bir şekilde yere oturtulmalıdır. Bu tedricen yapılmalı, önce duvarın yanında ayağa kalkmalı ve tekrar tekrar yürütülmelidir.³⁰ Zaman zaman taşınmalı,³¹ çok ağlamasına imkân verilmemelidir. Çünkü eğer çok ağlarsa, onda infantil konvulziyonlar ve epilepsi hastalığı meydana gelir ve belki kasığında fitik olur. O zaman müzik aletleri çalarak³², tatlı ezgiler ve eğlendiren nağmelerle sakinleştirilmelidir.

Çocuğun bakıcısının ahlakı güzel olmalı, onu sevmeli, ona şefkat göstermelidir.³³ Çocuğu rahatsız etmemesi, üzmemesi, onun yatağına özen göstermesi ve onu ihmal etmemesi³⁴ emredilir. Uygun olan her şeyle onu sevindirmeli, emsali çocuklarla bir araya getirmeli, çocuğu yüksek sesli olan her şeyden ya da aniden düşen bir şeyin çakardığı sestene ya da her şeyden sakınmalı ve korkmaktan korunmalıdır.³⁵ Onu kaldırırken ve koyarken, düşmemesi ve bazı uzuvlarının eğrilmemesi ya da kırılmaması ya da onda başka bir afet ortaya çıkmaması için yumuşak ve nazik davranılmalıdır.³⁶

Çocukları emzirmek için seçilen sütannenin niteliği

Kırmızılık karışmış beyaz renkli, boyu iyi, eti iyi, kolları ve bacakları mükemmel, ahlaki niyeti ve yüzü güzel, süratle öfkelenmeyen, hastalıklı ve zayıf bünyeli olmayan, vücudu verimlilikte orta olan ve şişman olmayan genç bir kadın olmalıdır.³⁷

Sütannenin memeleri ne büyük ne küçük, orta ve pürüzsüz olmalı, sarkık olmamalı, meme uçları yumuşak, [süt] yolu geniş, göğsü geniş, doğurma zamanı ne yakın ne de uzak olmalıdır.

29 Latince metinde “çünkü tıka basa dolu olduğunda, sürekli uyku hali, ağırlık ve tembellik sonucunu doğurur, midesi gazlarla şişer ve bu gazlar nedeniyle özellikle sara, *mater puerorum*’un da aralarında yer aldığı hastalıklar ve ileride açıklayacağımız diğerleri [hastalıklar] başına gelir” denilmektedir.

30 Latince metinde “Çocuğun bedeni güçlendikten ve uzuvları oturma hareketini yapabilecek kadar sağlamlaştıktan sonra, onu yerde oturmaya ve dolaşma hareketine yavaş yavaş alıştırmak gerekir.” denilmektedir.

31 Bu cümle Latince metinde yer almamaktadır.

32 Latince metinde müzik aletinden bahsedilmemektedir.

33 Latince metinde “sütannesi güzel renkli, çocuğun nazarında sevecen (sevilebilir) ve kabul edilebilir olmalıdır” denilmektedir.

34 Latince metinde “onu ihmal etmemesi” ifadesi yoktur.

35 Bu cümle Latince metinde “Yatağının uygunluğuna özen göstermeli, onu her tür eğlenceyle neşelendirmeli, diğer çocuklarla ve akranlarıyla bir araya getirmeli, onu dehşete düşürecek her tür ani gürültüden ve korkudan korumalıdır” biçiminde yer almaktadır.

36 Latince metinde “çocuğu kaldırırken ve yerine koyarken uzuvlarının zarar görmemesi ve kırılmaması için nazıkçe tutmalıdır” denilmektedir.

37 Latince metinde “Çocuğun emzirilmesi için seçilmesi gereken sütannenin niteliği şöyledir: genç ve tecrübeli kırmızılıkla karışık beyaz tenli, iyi ve uygun yapıda, kolları ve bacakları güçlü olan, kolayca öfkelenmeyecek kadar iyi ahlaklı, sağlıklı, bedeninin şişmanlığı bakımından ölçülü olmalı” denilmektedir.

Eğer kız doğurmuş bir sütanne olursa, bu, çocuk için erkek doğurmuş olandan daha hayırlı ve daha iyidir. Eğer mümkün olursa sütannenin çocuğun annesinin akrabası olması daha iyidir.

Akıl, edep, cömertlik, iffet, sıhhat ve cesaretle aileden/akrabalardan olması amaçlanır.³⁸

Sütanne pırasa, soğan, sarımsak, roka, nane, melisa gibi tuzlu, keskin kokulu, tutucu ve kurvetli ısıtıcı baharatlardan uzak durmalıdır ve sütanne özellikle kerevize³⁹ yaklaşmamalıdır zira çocuklarda sara ortaya çıkarır. Buğday, pirinç ve iyi pişirilmiş genç hayvan etlerinden yapılmış gıdalarla yetinmelidir.⁴⁰ İyi karışmış tabıllardan yapılmış şeylerden, küçük balıktan, piliç ve kuş ekstremitelerinden tekrar tekrar yemeli,⁴¹ tatlıya kaçan hoş kokulu şarap içmelidir. Cinsel ilişkiden ve adet görmekten sakınmalıdır, çünkü çoğunlukla sütü bozan şeylerdir. Sütanne ne çok aç ve tıka basa dolu olmalı, ne de ishal ve kabız olmalıdır. Bedenini ölçülü egzersizle terbiye etmeli,⁴² hazımsızlık ve sarhoşluk araştırılmalı, ölçüyü kaçırmamalıdır. Sütannenin içeceği, sütünü peynirleştirmeyeceği ve çocuğun onu yutmasını güçleştirmeyeceği miktarda su olmalıdır.

Sütannenin iyi ve kötü sütünün sınanması⁴³

Tadı lezzetli, rengi beyaz, kokusu hoş, kıvamı düzgün, yoğunlukta ve incelikte, çoklukta ve azlıkta orta [derecede] olmalıdır⁴⁴ ve durumları buna zıt olanlar, kötüdür. Sütün kötülüğüne karşı iyiliği yine ondan bir tırnak üzerine sağıp bakmakla test edilir.⁴⁵ Eğer tırnağa yapıştırsa ve yayılmazsa, sütün iyi olduğunu bilirsin. Eğer tırnaktan hızla ya da geç akarsa, o zaman bil ki süt kötüdür. Başka bir deneme sütü bir deniz kabuğu üzerine sağlamak ve onu toz isabet etmeyecek bir yere koymak, sabaha kadar bırakmak, sonra ona bakmaktır. Eğer sütte sulu olan [kısm] katılaştıktan fazla ise, o zaman bil ki süt kötüdür. Eğer katılaştıran [kısm] daha fazlaysa o da kötüdür ve eğer bunun ortasında olursa, o iyidir.⁴⁶

38 Latince metinde "Sütanne aynı soydan, aynı kandan olmalı, seçkin, zeki, iyi eğitim almış, soylu, merhametli bir kadın olmalıdır" denilmektedir.

39 Latince metinde, "apium" kereviz yerine "opium" afyon sözcüğü kullanılmıştır. Bu durum büyük olasılıkla metnin kopyalanması sırasında apium ve opium sözcüklerinin karıştırılmasından kaynaklanmış olabilir.

40 Latince metinde "Gıdalar arasından buğday, haşlanmış pirinç, pişmiş, yağsız ve suda iyi haşlanmış etler kullanılmalıdır" denilmektedir.

41 Latince metinde "İyi ve hafif şeylerden yapılmış yemekler, dönüşümlü olarak küçük balıklar, tavuk ve kuş ekstremiteleri tüketmelidir" denilmektedir.

42 Latince metinde "çok ağır iş yapmamalıdır" denilmektedir.

43 Latince metindeki başlık "Sütannenin sütünün [kalitesinin] değerlendirilmesi" şeklindedir.

44 Latince metinde "Sütün lezzetli, beyaz, hoş kokulu, ne yoğun ne duru, ne çok ne de az olması gerekir" denilmektedir.

45 Latince metinde "İyi süt kötü süttten şöyle ayırt edilir: tırnağın üzerine bir damla damlatılır" denilmektedir.

46 Latince metinde "eğer suyun sütün üzerine çıktığı görülürse, o zaman kötüdür. Eğer aynı kalmışlarsa o zaman iyidir, hayırlıdır" denilmektedir.

Süt azlığının nedenleri

Ya gıdanın azlığından ya sütannenin keskin kokulu veya kuru gıdalar kullanmasından ya sarı safradan ya balgamdan ya kara safradan ya da süte dönüştürücü kuvvetin zayıflığından olur.

Gıda azlığından ya da keskin kokulu ve kuru gıdalar yemekten kaynaklanan süt azlığının belirtisi, kadının onu bildirmesidir.

[Sarı] safradan olanın belirtisi sütte tat acılığıyla birlikte biraz sulu safra görülmesidir.

Balgamdan olanın belirtisi sütün sulu, ince ve köpüklü olmasıdır, çünkü sütün tadı tuzlu olmadıkça, kalın balgam süt azlığıyla bir arada olmaz.

Kara safradan olanın belirtisi sütün renginin maviyeye kaçması ve hızla ekşimesidir.⁴⁷

Gıda azlığından olanın tedavisi gıdayı ve bedenın verimliliğini artırmaktır.⁴⁸ Sarı safradan olanın tedavisi, sarı safranın ishal ile [boşaltılması] ve taze rezene ile iyi yapılmış arpa suyu ya da irmik unu ile pişirilmiş keçi sütü ve ezilip ufalanmış buğday ile tatlı badem yağı kullanmaktır. Cinsel ilişki hakkındaki makalede bahsedilen çorbalardan kullanılır, pişirilmiş acur ve kabak çekirdeği içi, hıyar⁴⁹, piliç ve küçük balık yenir.

Tuzlu balgam ve kara safradan olanın tedavisi ballı arpa çorbasıdır ve ballı rezene suyu, nohut suyu, sağılmış keçi sütü ve sığır tereyağı içirmektir.⁵⁰ Tuzlu balık kafaları alınır, dereotu suyu ile kaynatılır ve bundan yedirilir. Kaynatılmış lahana ve rezene yemeye devam etmelidir. Cinsel ilişki makalesinde bu ilaçlardan yeteri kadar söz etmiştik. Eğer bahsettiklerimizle süt gelmezse, buğday alınır, ezilir, pazı suyuyla yoğrulur ve memeler bununla sıvanır ya da lahana alınır, pazı suyuyla yoğrulur ve memeler üzerinde taşıtılır, ya da memeler mumla karıştırılmış kaz içyağı ile sıvanır.⁵¹ Eğer memelere kupa çekilmesine ihtiyaç duyulursa, her memeye bir kupa yapıştırılmalı ve çizmeden kuvvetle tekrar tekrar kupa çekilmelidir.

Eğer süt çok yoğun olursa, gıdanın yumuşatılması gerekir ve vücudun hafifçe yorulması emredilir ve içinde rezene tohumu olan⁵² sikencubin (ballı sirke) içirilir.

47 Latince metinde hızla ekşimek yerine hızla artmak fiili kullanılmıştır.

48 Latince metinde “Gıda azlığından olan süt azlığının tedavisi gıda çeşidinin ve miktarının artırılması ve bedenın şişmanlatılmasıdır” denilmektedir.

49 Latince metinde bu sözcük yer almamaktadır.

50 Latince metinde “Tuzlu balgam ve kara safradan olan süt azlığının tedavisi balla yapılmış arpa suyudur, bal ve haşlanmış nohut suyu ile hazırlanmış rezene özü, yeni sağılmış keçi sütü ve sığır tereyağı içmelidir.” denilmektedir.

51 Latince metinde “Eğer süt bunlarla gelmemişse, buğday alınmalı, dövülmeli, pazı özüyle ya da onunla birlikte sıvılaştırılmış kaz yağıyla karıştırılmalıdır” denilmektedir.

52 Latince metinde “rezene sikencubini/ballı rezene sirkesi” denilmektedir.

Eğer süt çok ince olursa, kuvvetli ve sabitleştiren gıdaları ve uykuyu artırmalı. İşleri bırakmalı, çok terlemekten sakınmalı, hamama girmeyi çoğaltmamalı, süt çıkaran ilaçları içmeli, tatlı ve lezzetli içecekleri çoğaltmalıdır.⁵³

Sütün engellenmesi

[Süt] çoğaldığında, sütü ortaya çıkaran gıdalar ihmal edilir ve onların zıddı alınır.⁵⁴ Kimyon, sedef otu, beşparmakotu⁵⁵, her birinden bir kısım alınır, tatlı suyla pişirilir, yumuşatılır, süzülür ve memeler üzerine dökülür. Ya da amonyak sakızı⁵⁶ alınır, şarapla eritilir ve memeler üzerine sıvanır, ya da karnıyarık tohumu usaresi alınır ve memeler üzerine sürülür.⁵⁷ Cinsel ilişki makalesinde ve öncesinde bunun gibi çok sayıda ilahtan bahsetmişim.

Çocukların dört çağını anlatır⁵⁸

Çocukların doğdukları zaman birinci evredir.⁵⁹ Çocukların dişlerinin çıktığı zaman ikinci evredir, çocukların dişlerinin dökülüp yeniden çıktığı yedi yaş üçüncü evredir ve rüyada boşaldıkları zaman dördüncü evredir.

Birinci evrede onların başına kusma, ishal, uykusuzluk, korku, göbek deliği şişmesi ve kulaklarında rutubet gelir.

İkinci evrede onların başına dişetinde şişme, hummalar, kasılma ve özellikle de köpek dişleri çıktığında ishal gelir.

Üçüncü evrede onların başına boğaz şişliği, kafa omurunun içeri girmesi⁶⁰, nefes darlığı, taş, karında kurt, siğiller, sıraca ve diğer çıbanlar⁶¹ gelir.

Dördüncü evrede çoğunlukla bu hastalıklar ve daha uzun süren ve yaygın hummalar, burun kanaması ortaya çıkar.⁶² Bu Aforizmalar içinde Hippokrates'in sözüdür.

53 Latince metinde "sürekli tatlı şarap içmelidir" denilmektedir.

54 Latince metinde ayrı bir bölüm olmayan bu metinde "Gereğinden çok olduğunda sütü tutmak için onu üreten gıdalardan uzak durmalı ve zıddı olan gıdaları tüketmelidir" denilmektedir.

55 Latince metince "eşit miktarda kimyon ve hayıt alınır" denilmektedir.

56 Latince metinde amonyak sakızı anlamına gelen *ammoniacum* yerine *armoniacum* yazıldığı tespit edilmiştir.

57 Latince metinde karnıyarık tohumu usaresinden hiç bahsedilmemekte, bunun yerine sadece "Ya da amonyak sakızı alınmalı, çözdürülmeli, memeler onunla sıvanıp yağlanmalıdır" denilmektedir.

58 Latince metindeki başlık "Çocukların dönemlerinin farkları" şeklindedir.

59 Latince metinde "Çocukların dönemleri dört evreye ayrılır. Bunların arasında ilk dönem rahimden çıktıkları zamandır, ikinci dönem dişlerin çıktığı, üçüncü dönem azı dişlerin çıktığı zamanıdır. Dördüncü dönem ise sperm üretmeye başladıkları zamandır" denilmektedir.

60 Latince metinde "sırt omurga eklemelerinin içeri girmesi" denilmektedir.

61 Latince metinde "karında solucanlar ve kurtlar, *alchangant* dedikleri sert şişlikler" denilmektedir. Burada çevirenin *alchangant* sözcüğünü sıraca hastalığı anlamına gelen Arapça "الخنزير/al-ħanāzīr" karşılığı olarak kullandığı anlaşılmaktadır.

62 Latince metinde "Dördüncü dönemde çocuklarda önceden bahsedilmiş olan hastalıklardan balgam, daha uzun süren ateşler, burundan kan gelmesi ortaya çıkar" denilmektedir. Burada ne Hippokrates ne de Zehrâvî'de yer almayan balgam sözcüğü Latince çeviriye eklenmiş görünmektedir.

Onun sözünün bu belirtiler lehine daha genel ve daha baskın hale gelmesine karşın, bu hastalıkların ortaya çıkması, bizim gösterdiğimiz gibi, her yaşta ve bir yaşının altında da mümkün olabilir.⁶³

Tartışma

Zehravi'nin çocukların tedbiri ve hastalıklarını anlattığı bölüme, ele alacağı konuların adlarını vererek başladığı, ilk başlık altında da çocuklar doğduğunda yapılması gerekenleri açıkladığı görülmektedir. Buna karşılık, Oribasius'un ve Paulus'un eserlerinde, çocukların tedbiri ve hastalıkları ile ilgili bölümlere, gebelikte alınması gereken tedbirlerin dâhil edildiği, Râzi'nin ve 'Alî b. el-Abbâs'ın eserlerinde de aynı yolun izlendiği, hatta doğum sırasında yapılması gerekenlerin, doğum güçleştiğinde alınacak tedbirlerin ve ölü doğum olduğunda yapılacakların da bu bölümlerde ele alındığı fark edilmektedir. Zehrâvi ise gebelik ve doğumla ilgili konuları kadın hastalıkları ile ilgili bölümde ele almaktadır. Zehrâvi'nin çocuklarla ilgili yazdığı bölümde gebelerle ilgili konuları ele almamış olan Aetius ile benzer yaklaşımda olduğu görülmektedir.

Çocuğun doğumundan sonra göbek kordonunun kesileceği yer, nasıl ve ne ile kesileceği ve kesildikten sonra neler yapılması gerektiği hakkında Zehrâvi tarafından verilen bilgilerin Soranus'un ve Aetius'un verdiği bilgilerle koşut olduğu görülmektedir. Soranus bu konuda bazı kişilerin ısıtılmış bir boru ya da bir bıçağın geniş kısmı ile göbek kordonunun koterizasyonunu tercih ettiğini, ama kendisinin bunu reddettiğini söylemiş, Aetius ise koterizasyon konusuna hiç değinmemiştir. Zehrâvi'nin ise bu konudan bahsettiği ama lehte ya da aleyhte bir görüş açıklamadığı görülmektedir.

Doğumdan sonra bebeğin temizlenmesi, yıkanması, kundaklanması konusunda da Zehrâvi'nin verdiği bilgilerin Galenus'un, Soranus'un, Aetius'un, 'Alî b. el-Abbâs'ın verdiği bilgilerle örtüştüğü görülmektedir. Bununla birlikte Zehrâvi'nin göbeğin düşmesinden sonra göbeğin üzerine yanmış deniz kabuğu külü, ya da buzağının topuk kirişinin külü, ya da kireçlenmiş yumurta kabuğu serpmeye önerisi Galenus, Soranus ve 'Alî b. el-Abbâs'ın eserlerinde yer almazken, Aetius'un göbeğin üzerine iyice ezilmiş salyangoz kabuğu, ya da domuzun yanmış ayak bileği ya da şarapla birlikte yanmış kurşun uygulanması önerisi ile benzerlik göstermektedir. İlginç olan nokta ise Aetius'un hayvan olarak domuz kullanırken, Zehrâvi'nin buzağıyı tercih etmesidir.

Zehrâvi'nin yiyeceklere alıştırtma aşamasında çocuğa ballı su içinde ya da süt ya da şarap içerisinde ıslatılmış ekmeğe yedirilmesi önerisi ile bazen su, bazen

63 Latince metinde "Hippokrates *Aforizmalar* kitabında bundan bahseder ve bu belirtilerin hangi dönemde olursa olsun, bizim de açıkladığımız gibi çocukların bir döneminde diğerinde olduğundan daha fazla olduğunu anlatmıştır" denilmektedir.

de su ile karışmış şarap verilmesi önerisi Soranus'un, Rufus'un ve Aetius'un önerileri ile örtüşmektedir. Zira Soranus çocuğu bal şerbeti ya da süt, tatlı şarap ve bal şarabı içinde yumuşatılmış ekme kırıntıları ile beslemenin uygun olduğunu, yemek sonrası çok susadığında, su ya da biraz sulu şarap verilmesi gerektiğini bildirmektedir. Beledî'nin Rufus'tan yaptığı bir alıntıda da (Ullmann, 1975, s. 181), çocuğun ilk yemeğinin bal suyuna veya süte veya şaraba batırılmış iyi pişmiş ekme olduğu, sonrasında yalnız ekmele beslenmesi, içmeleri için de bazen su bazen de şarap verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Aetius da çocuğa yemesi için ya ballı suya ya ballı şaraba ya şekerli şaraba ya da şekerli süte batırılmış küçük lokmalar verilmesini, içmesi için de suyla seyreltilmiş şarap verilmesini önermektedir. Öte yandan Galenus *De sanitate tuenda*'sında çocuklara kesinlikle şarap verilmemesi görüşünü savunur, Oribasius'un ve Paulus'un da eserlerinde verdikleri bilgilerde Galenus'la benzer görüşü paylaştıkları görülmektedir. Taberî *Firdevsül-hikme*'de çocuk için şarabın sudan daha iyi olduğu bilgisini vermektedir. Öte yandan Sâbit b. Qurra'nın *Kitâbu'z-zahîre fi't-tıbb*'inde Galenus'un *Tedbiru'l-aşihhâ* (*De sanitate tuenda*) adlı eserine atıfta bulunarak aynı görüşü tekrarladığı ve 'Alî b. 'Abbâs'ın *Kâmilu's-şınâ'ati't-tıbbiyye*'sinde de aynı bilginin yer aldığı görülmektedir. Zehrâvî'nin çocuklara şarap verme konusunda Galenus'la aynı görüşte olmamasına karşın, çocuğun göbeğine konacak kül konusunda domuz ayağı yerine buzağı ayağı külünü önermesi oldukça dikkat çekici bir bulgu olarak göze çarpmaktadır.

Zehrâvî'nin çocuğu emzirecek olan sütanne konusundaki fiziksel tanımlaması, öncüllerinin eserlerinde karşılaşılan tanımlamalarla benzerlik göstermektedir. Soranus'un sütannenin yaşını 20 ile 40, Oribasius'un hem *Collectiones medicae*'de hem de *Synopsis*'de 25 ile 35 arası, Aetius'un 20 ila 40, Paulus'un 25 ile 35, Taberî'nin 25 ile 30 ve 'Alî b. el 'Abbâs'ın 25 ile 40 yaş arası olarak vermesine karşın, Zehrâvî'nin, sütannenin yaşını belirtmeksizin, yalnızca genç bir kadın olması önerisiyle yetinmesi bir farklılık olarak göze çarpmaktadır.

Çocuk için en uygun olanın anne sütü olduğu Galenus'un *De sanitate tuenda*'sında, Soranus'un *Gynaikeia*'sında, Sâbit b. Qurra'nın da *Kitâbu'z-zahîre fi't-tıbb*'inde ve 'Alî b. 'Abbâs'ın *Kâmilu's-şınâ'ati't-tıbbiyye*'sinde verilen bilgilerdendir. Zehrâvî ise böyle bir bilgi vermemekle birlikte, sütannenin, çocuğun annesinin akrabası olmasının iyi olacağı yönünde bir bilgiyi paylaşmaktadır. Oribasius, Paulus ve Taberî erkek çocuk doğuran sütannenin çocuk için daha uygun olduğunu bildirirken, Zehrâvî kız çocuk doğurmuş bir sütannenin erkek çocuk doğurmuş bir sütanneye göre daha hayırlı olduğunu söylemektedir. Sütün niteliği açısından sütannenin yapması ve kaçınması gereken durumlar – cinsel ilişki ve adet görmek gibi – ile yemesi ya da uzak durması gereken yiyecekler ve içecekler konusunda Zehrâvî'nin verdiği bilgiler de öncüllerinin verdiği bilgilerle koşutluk göstermektedir.

Aynı durum Zehrāvī'nin, çocuğa verilmesi gereken sütün niteliği ile sütün çocuk için uygun olup olmadığının nasıl anlaşılacağı konusunda da geçerlidir. Zehrāvī'nin sütün iyi olup olmadığının anlaşılması için önerdiği iki yöntemden ilki sütün turnak üzerine sağılıp bakılmasıdır ki bu yöntem Soranus'un *Gynaikeia*'sında, Oribasius'un *Collectiones Medicae*'i ile *Synopsis*'inde, Paulus'un *Epitomé*'sinde ve Taberī'nin *Firdevsu'l-ḥikme*'sinde bulunurken Galenus'un *De sanitate tuenda*'sında yer almamaktadır. Bu konudaki ikinci yöntem ise sütün bir deniz kabuğunun üzerine sağılıp, sabaha kadar bırakılması yöntemidir ki bu yöntemin de Taberī'nin *Firdevsu'l-ḥikme*'sinde ve Şābit b. Qurra'nın *Kitābu'z-zaḥire fi't-tıbb*'inde benzer şekilde, Oribasius'un *Collectiones medicae*'i ile *Synopsis*'inde ve Paulus'un *Epitomé*'sinde biraz farklı olarak bulunduğu görülmektedir. Zehrāvī'nin, Taberī'nin ve Şābit b. Qurra'nın uygulama sırasında yalnızca sütü bir gece beklettikleri görülürken, Oribasius'un ve Paulus'un sütün içerisine bir miktar maya kattıkları, sonra da bu ikisini parmaklar arasında sıkarak koyulaşmasını bekledikleri görülmektedir. Öte yandan Aetius'un *Tetrabiblon*'unda bu iki yöntem de bulunmamaktadır.

Zehrāvī'nin süt azlığının etiyojisini açıklarken humoral patoloji kuramının ilkelerini kullandığı ve tedavisinde de bu kuramın ilkeleri ile uyumlu olarak önerilerde bulunduğu fark edilirken, çocukluğun dört evresini ele aldığı bölümde de kaynağının Hippokrates'in *Aforizmalar*'ı (3., 24.-27.) olduğu görülmektedir.

Latince çeviri değerlendirildiğinde, çeviri yapanın zaman zaman aslına sadık kaldığı, zaman zaman da Arapça metni kendi yorumunu katarak çevirdiği söylenebilir. Çok sayıda Arapça sözcüğü kendi okuduğu biçimiyle Latinceye aktardığı ve aktardığı bu sözcüklerden bir kısmını, çeviren notuna benzer birer cümleyle açıkladığı görülmektedir. Örneğin Arapça “سدف/şedef” sözcüğünü *ceréf* olarak Latinceye aktardıktan sonra “ki bu deniz canlılarının kabuğudur” biçiminde açıklama yoluna gitmiştir. Ayrıca “*alchangant denilen sert şişlikler*”, “*almab denilen dişler*”, “*almagez denilen hastalık*” ya da “*alastarcha denilen hareket güçlüğü*” örneklerinde görüleceği üzere bazı sözcüklerde hem Latince (*sert şişlik/apostema*; *dişler/dentes*; *hastalık/passio*; *hareket güçlüğü/gravitas motus*) hem de Arapça okuduğu biçimi (الْحَنَازِير/al-ḥanāzīr/alchangant; النَّاب/al-nāb/almab; الْمَغْضُ/al-mağs/almagez; الْإِسْتِرْحَاء/al-istirḥā/alastarcha) birlikte belirtmiştir. “*Mahdio Mapha denilen beşik*” örneğinde karşımıza çıkan ise Arapça beşik ve tahtırevan anlamına gelen مَهْدٌ/mahd ve مِهْفَةٌ/mihaffa sözcüklerinin çeviren tarafından birleştirilerek Latince tek bir sözcükle, beşik (*vas*) sözcüğüyle karşılanmasıdır. Bunun yanında, çevirenin herhangi bir açıklama yapmadan ve Arapçadan okuduğu biçimde doğrudan Latinceye aktardığı bazı sözcükler de bulunmaktadır. Arapça “الْفَالُودُج/al-fālūzāc”, “الْجَارُوش/al-cārūš” ve “السِكَنْجُبِين/sikencubin” karşılığı olarak kullandığı *alftanedağ*, *algaris* ve *secaniabin* örnek olarak verilebilir.

Sonuç olarak Zehrâvî'nin çocukların tedbiri ile ilgili yazdıklarının dönemin humoral patoloji teorisinin prensipleriyle uyumlu olduğu, bazı farklılıklar görülmekle birlikte, öncüllerinin ve çağdaşı olan yazarların eserlerinde yer alan bilgilerle örtüştüğü görülmektedir.

Kaynakça

- Acıduman, A. (2019). Ayaşlı Şa'bân Şifâ'i ve Ünlü eseri *Tedbirü'l-Mevlud-I*: Kitabın Yazılma Nedeni ve Önsöz. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 62 (1-2), 31-48.
- Acıduman, A. ve Acıduman, G. (2020). 'Alî b. Rabben et-Taberî'nin *Firdevsü'l-Hikme fi't-Tıbb* Adlı Eserinde Çocukların Tedbiri ve Sağlığın Korunması Üzerine. *Lokman Hekim Dergisi* (Yayın İçin Kabul Edilmiş Yazı; Geliş Tarihi -Received: 30 Mart 2020; Kabul Tarihi – Accepted: 05 Haziran 2020).
- Acıduman, A. ve Aşkit, Ç. (2019). *Râzî'nin Practica Puerorum adlı eseri Zehrâvî'nin Kitâbu't-Taşrif'indeki çocuk hastalıkları bölümünün kaynağı olabilir mi? ya da Zehrâvî'nin Kitâbu't-Taşrif'indeki çocuk hastalıkları hakkındaki bölümün Arapça metni Râzî'nin Practica Puerorum adlı eserinin kayıp Arapça metni hakkında fikir verir mi?* (Basılmamış Bildiri) 8. Uluslararası İslam Tıp Tarihi ve Etiği Kongresi, İstanbul. s. 40.
- Acıduman, A. ve Aşkit, Ç. (2017a). Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî'nin *Kitâbu'l-Manşûri* Adlı Ünlü Eserinde Gebelerin ve Çocukların Tedbiri Üzerine. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 7 (2), 110-136.
- Acıduman, A. ve Aşkit, Ç. (2017b). 'Alî b. el-'Abbâs el-Mecûsî'nin *Kâmilü's-Şinâ'ati't-Tıbbiyye (Kitâbu'l-Melikî)* Adlı Ünlü Eserinde Gebelerin ve Çocukların Tedbiri Üzerine. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 60 (2), 64-81.
- Acıduman, A. (2018). Şâbit b. Kurra'nın *Kitabu'z-Zahîre fi 'İlmi't-Tıbb* Adlı Eserinde Çocukların Korunması Üzerine. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 61 (3-4), 86-91.
- Adivar, A. Ebülkasım Zehrâvî. (1948). *İslâm Ansiklopedisi: İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lügati* içinde (4. Cilt, s. 87-90). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ağırakça, A. (2004). *İslâm Tıp Tarihi [Başlangıçtan VII./XIII. Yüzyıla Kadar]*. İstanbul: Çağdaş Basın Yayın Ltd. Şti.
- Ammar S (1994). *Ibn Al Jazzar & The Medical School of Kairouan*. J. Kirkup (Trans.) Tunisia?: International Society of the History of Medicine?.
- Aşkit, Ç. (2019). Razi: *Practica Puerorum. Dörtöge Felsefe ve Bilim Tarihi Yazıları*. 8 (15), 47-74.
- Bayat, A. H. (2003). *Tıp Tarihi*. İzmir: Sade Matbaa.
- Bussemaker et Daremberg, Ch. (Ed.) (1851-1876). *Oeuvres d'Oribase*. (Cilt 3 ve 5). Paris: A L'Imprimerie Impériale.
- Castiglioni, A. (1947). *A History of Medicine*, 2nd Edition, Revised and Enlarged (Trans. Krumbhaar E.B.) New York: Alfred A. Knopf.
- Galen. (1951). *De Sanitate Tuenda. A Translation of Galen's Hygiene*. R.M. Green (Trans.) Springfield-Illinois: Charles C. Thomas. (Eser MS 2. yüzyılda yazılmıştır).
- Hippokrates. (2016). *Aforizmalar*. E. Çoraklı (. Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları. (Eser MÖ 5.-4. yüzyılda yazılmıştır).
- İlgili, Ö. ve Acıduman, A. (2017). Aeginalı Paulus'un Epitome Adlı Eserinde Hamile Bakımı

- ve Pediyatri Üzerine. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 70 (1), 5-12.
- Kalaycıoğulları, S. (2016). Roma Yazınında Emzirme: Anne Sütünün Bebeğin Zihinsel ve Bedensel Gelişimine Etkisi. *DTCF Dergisi*, 56 (2), 319-331.
- Müderriş, İ. (1995). Kadın Hastalıkları ve Doğum (Sabit İbn Kurra'nın "ez-Zahire Fi't-Tıb" adlı eserinden). Köker AH (ed). *Harran Üniversitesi'nin Bilimsel Temelleri Harranlı Bilim Adamları "İnsanın Dili, Kalbini Her Zaman Yansıtmaz"* içinde (s. 61-67). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü.
- Radbill, S. (1971). The First Treatise on Pediatrics. *American Journal of Diseases of Children*, 122 (5), 369-376.
- Sarton, G. (1953). *Introduction to the History of Science, Vol. 1, from Homer to Omar Khayyam*. Baltimore: The Williams & Wilkins Company.
- Savage-Smith, E. Al-Zahrāwī. (2002). *The Encyclopaedia of Islam* içinde (New Edition. Volume XI. s. 398-399). Leiden: Brill.
- Sezgin, F. (1970). *Geschichte Des Arabischen Schriftums, Band III: Medizin-Pharmazie-Zoologie-Tierheilkunde*. Leiden: Brill.
- Soranus. (1956). *Gynaecology*. O.Temkin (Trans.) Baltimore and London: John Hopkins University Press. (Eser MS 2.yüzyıl'da yazılmıştır).
- Ullmann, M (1975). Die Schrift des Rufus „De infantium curatione” und das Problem Autorenlemmata in den „Collectiones medicae” des Oreibasios. *Medizinhistorisches Journal*, 10 (3),165-190.
- Yaşar, N., Aşkit Ç., Acıduman A. (2018). Amidalı Aetius ve Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları üzerine bir Değerlendirme. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 61 (1-2), 27-50.
- Ez-Zehrāwī, Ebū'l-Kāsım Halef b. 'Abbās (2004). *Et-Taşrif mevsū 'a ṭibbiyye mine'l-ḳarni'l- 'āşiri'l-milādī*. Şubhī Maḥmūd Ḥamāmī (Ed.). Kuveyt: Mu'essesetu'l-Kuveyt li't-Teḳaddumi'l- 'İlmī. (Eser MS 10. yüzyılda yazılmıştır).